

Fin i kanten – populärlitteratur marginaliserade litteratur

| av Peter Hansen

Förhållandet mellan konstituter och populärlitteratur håller på att förändras i grunden. Kanske kommer de storsäljande och trendkänsliga romanförfattarna att erkännas den högsta litterära status i framtiden, medan den avancerade konstituter kommer att betraktas som en excentrisk hobbyprodukt utan större litterärt värde. Och hur skall då den bildade litteraturkritiken lösa sin uppgift?

LÅNGSAMT MEN SÄKERT håller vårt förhållande till skönlitteraturen på att förändras i grunden. Idag sprids och läses skönlitteratur mer än någonsin i världshistorien, trots allt tal om den hårdnande konkurrensen från andra medier. Samtidigt är de litterära trenderna lika mångfaldiga som flyktiga, och de litterära auktoriteternas inflytande på våra läsvanor strängt taget utan betydelse.

Dessa förändringar avspeglar sig i litteraturkritikens allt större svårigheter att motivera sin existens och försvara sitt utrymme i dagstidningarna. Gång på gång träder det fram ett avsevärt glapp mellan kritikernas självuppfattning och den roll som de faktiskt spelar för den läsande allmänheten.

Ett träffande exempel på detta är Ruth Halldéns essä i Dagens Nyheter den 20 januari i år om den så kallade populärlitteraturen och den engelske forskaren Clive Blooms nya översikt över de brittiska storsäljarna, *Bestsellers. Popular Fiction Since 1900* (2002). Att läsa Halldéns essä är som att förflytta sig till Fredrik Bööks eller Sten Selanders dagar: den "goda" och "bästa" litteraturen "förkvävs" av en ökande mängd "dussinböcker", hävdar artikeln. På samma gång demonstrerar den en fatal okunnighet om såväl populärlitteraturen som dagens läskulturer och bokmarknad. Inställningen är typisk: "kvalitetslitteraturen" och de värden den anses uppbära hotas av en kommersiellt gångbar och därför värdelös underhållningslitteratur.

Vad Halldén och många med henne inte förmår se är inte bara att den konventionella distinktionen mellan kvalitets och populärlitteratur inte längre håller

streck. Inte heller tycks hon förstå att olika sorters litteratur läses av olika skäl och tillfredsställer skilda behov. I det avseendet liknar klagomålet att skälla på en fotbollsspelare för att han är dålig på att åka skridskor. Det värde som Halldén tillskriver kvalitetslitteraturen – "att uttrycka väsentliga djupgående erfarenheter" – är idag bara ett motiv bland många andra, fullt legitima skäl att läsa och skriva böcker. Och framför allt har dylika uppfattningar om kvalitetslitteraturens värde förlorat det mesta av sin sociala förankring och kulturella prestige.

MARKLUND ELLER JÄDERLUND?

Distinktionen mellan kvalitetsinriktade bokförlag och massmarknadsinriktade som bara för några decennier sedan var fullt meningsfull är inte längre lika självklar. De renodlade kioskbokförlagen har de senaste tjugo åren fått allt svårare att hävda sig på marknaden. Istället blir det tydligt att förlag som Harlekin eller B. Wahlströms månår sig om att framstå som seriösa bokförlag. Å andra sidan drar sig knappast något förlag med litterär prestige för att publicera den mest publikfriande populärlitteratur. Och den framgångsrika utgivningen av billiga pocketböcker tar inte någon hänsyn till vilken status titlarna tillskrivs av det litterära etablissemanget.

Motsvarande uppluckring är påtaglig i bokhandelsledet. Vi är sedan länge vana vid att bokhandlarna tillhandahåller pappersvaror och jordglobar likaväl som böcker, och den populära litteratur som numera inte kan inköpas i bokhandeln är marginell. Den bildade och artige sortimentsbokhandlaren som vägrar befatta sig

"Att läsa Halldéns essä är som att förflytta sig till Fredrik Bööks eller Sten Selanders dagar."

ulturen och den arkritiken

med kioskböcker är snart ett minne blott. Här möter vi istället postmoderna ungdomar som inte ser någon större statusmässig skillnad mellan Liza Marklund och Ann Jäderlund. I matvaruhuset kan man fortfarande hitta Harlekinböcker och liknande jämte veckotidningarna, men vanligare är hyllan med billighetspocket där Marklund samsas systerligt med Jane Austen. Den växande nätbokhandelns främsta försäljningsargument är inte höglitterär kunnighet, utan låga priser och ett heläckande sortiment.

HISTORISKT UNIK SITUATION

Den läsande publikens attityder har på likartat vis förändrats. Före det senaste världskriget uppfattade den svenska lärarkåren sig själv vanligen som bildningsbärande. Man rekryterades ur borgarklassen, bar myndig min, kostym eller dräkt och undvek att offentligt ägna sig åt ren underhållningslektyr. Hur många högutbildade svenskar, som till exempel lärare, skulle idag finna något generande i att läsa en populär kärleksroman på bussen eller tåget?

Det har alltid funnits en utväxling mellan den politiska och ekonomiska maktens högkultur och den folkliga kulturens uttryck. Folkmusiken har anammat de högre ståndens danser och idiom, konstmusiken har tagit upp folkmusikens rytmer och tonspråk. Likadant i litteraturen: den höglitterära lyriken har sugit näring från folklig visdiktning och de populära skillingtrycken har hämtat sina motiv och tragedier från högreståndskulturens litteraturer. Dagens seriösa romanförfattare ansluter till populärkulturella fenomen lika gärna som till den litterära traditionen. Och så vidare.

Däremot har läsarnas tillgång till skilda litteraturer alltid varit bestämd av ekonomiska, sociala och utbildningsmässiga omständigheter. Idag är situationen i västvärlden historiskt unik: i princip vilken litteratur som helst är tillgänglig för vem som helst. En städare eller sophämtare har råd att införskaffa ett eget exemplar av Homeros' Iliad eller Dantes Komedi, av Marianne Fredrikssons Paradisets barn eller Per Hagmans Cigarett.

Och vad mera är, skillnaden mellan sophämtarens och lärarens val av inköp eller lån av litteratur – folkbiblioteken är fortfarande de största bokspridarna i Sverige – blir allt obetydligare. Läkare läser Harry Potter likaväl som

spärrvakter läser Bröderna Karamazov. Svenskens läsvanor betingas fortfarande i hög grad av uppväxtmiljö och socialt ursprung, men bland dem som lärt sig uppskatta skönlitterär läsning och tagit sig igenom skolsystemet utan att förlora all läslust bestäms valet av läsning i allt mindre grad av social hemmahörighet. Ens lektyr utgör inte en social och kulturell markering på samma sätt som förr, samtidigt som den gamla typen av litterär bildning förlorat mycket av sin forna mening och dragningskraft.

DOLDA KUNSKAPER

Till den utpräglad höglitterära kritikens missförstånd hör föreställningen om att populärlitteraturen överlag kan tillägnas utan bildning och reflektion, till skillnad från konstillitteraturen som ställer krav på sina läsare. Annorlunda uttryckt, populärlitteraturen kräver ingen särskild litterär kompetens. Det är en chimär. Populärlitteraturen

Tror du att idéer spelar roll?

Då är det säkrast att du börjar prenumerera på Svensk Tidskrift.

Vi ger dig inblick i samhällets idédebatt, en kvalificerad samtidsanalys och politisk journalistik.

Vår idé är enkel. Vi tror att människan spelar roll!

Vår åsikt är enklare. Vi tror på ett friare och civilare Sverige!

Svensk Tidskrift Prenumeration: 250 kr.
Studentpris: 100 kr.

Tidskriften utkommer med sex nummer årligen.
Sätt in pengarna på post- eller bankgiro med namn och adress på talongen. Eller skicka ett e-post till:
prenumeration@svensktidskrift.se.
Postgiro: 727 44-6. Bankgiro: 575-7620.

förhåller sig annorlunda till litterära och kulturella konventioner, men förutsätter kunskaper om dessa för att alls bli begriplig. Dessa i praktiken synnerligen omfattande kunskaper medvetandegörs sällan, av det enkla skälet att vi har insupit dem sedan barnsben och förnyar dem ständigt – det är ju fråga om populärkulturella mönster och motiv som vi dagligen möter varianter av.

Att även populärlitteraturen förutsätter en sorts bildning demonstreras förträffligt av Halldéns artikel. Som ett exempel på godtycket i vilka böcker som anammas av en stor publik anför Halldén Peter Høegs *Frøken Smillas fornemmelse for sne* (1992). Den populära danske författaren finner hon vara ”komplicerad och svåräst”, till skillnad från ”Voltaire, Platon och Schopenhauer”. Nu har jag inte läst Platons och Schopenhauers romaner, men tors nog ändå påstå att Halldéns låga uppfattning om Høegs roman springer ur hennes begränsade litterära kompetens på området. Åter igen är det skridskorna som saknas på fotbollsspelaren, åter igen är det fråga om det felaktiga och förmätta antagandet att höglitterär bildning garanterar insikt i alla andra kulturyttringar.

Den näsvisse invänder nu att själva poängen med den seriösa konstillitteraturen är att ompröva och utmana vanetänkande och stelnade konventioner, att inte låta sig inordnas. Det är gott och väl, och en sådan litteratur kommer att behövas och finnas även i framtiden. Men, för det första, det är direkt enfaldigt att tro att så kallad populärlitteratur är rakt igenom förutsägbar. Man kunde lika gärna säga att schack är ett dåligt spel eftersom det är förutsägbart. Men inget schackparti är det andra likt. Även den mest stereotypa polisroman varierar och laborerar med genremönstren, och utmanar på så vis – och förutsätter! – våra förväntningar. Den populärlitterära estetiken går i delvis andra banor än den höglitterära. För att nu inte tala om hur den trendkänsliga populärlitteraturen ständigt erövrar nya motiv och miljöer, nyttjar obrukat stoff som många gånger får en plats i konstillitteraturen först långt senare.

DEMOKRATISK NYEMISSION

För det andra kan den så kallade kvalitetslitteraturen inte längre hävda ensamrätt på den typ av egenskaper som tidigare legitimerat dess höga litterära status, det vill säga konstnärlig, psykologisk eller idémässig förnyelse eller förfining. Därmed har också litteraturens kulturella kapital i en demokratins nyemission fördelats på långt fler händer än tidigare, även om de gamla kapitalisterna, finsmakarna, inbillar sig annat. Den ”mellanlitteratur” som når den största publiken idag kan inte

räknas till den fabriksstillverkad massmarknadslitteraturen, men inte heller till de lagerprydda originalgeniernas alster. Det fungerar inte längre att analysera storsäljarna utifrån den vanliga, nedlåtande attityden som reducerar alla marknadsmässiga framgångar till ett resultat av manipulativ marknadsföring. En Elsie Johanssons eller Jonas Gardells böcker läses av seriöst sinnade konsumenter, besitter åtskilliga kvaliteter av traditionell litterär art utan att vara estetiska nydaningar eller särskilt originella till tankeinhållet. Och de tillskrivs av sina beundrare lika stort värde såsom konstnärer, inspirationskällor eller förebilder som någonsin en Katarina Frostensson eller Torgny Lindgren.

Vilket leder oss till det tredje, nämligen om inte begrepp som populärlitteratur, kvalitetslitteratur och litterärt etablissemang i sinom tid måste förstås annorlunda, eller rentav kommer att framstå som missvisande helt och hållet. Eftersom den litterära expertisen, litteraturkritiken till exempel, inte längre kan torgföra sina

subjektiva värderingar utifrån föreställningen att litterär kvalitet är en objektiv egenskap som kräver ett tränat öga för att upptäckas, en både teoretiskt och praktiskt ohållbar ståndpunkt, och eftersom denna ”expertis” representerar och delar värderingar med en försvinnande liten del av bokläsarna, så kommer den förstås att förändras i grunden eller upphöra att existera. Vi ser

redan tecken på detta i kultursidornas allt krympande utrymme i dagstidningarna, ofta till gagn för diverse populärkulturella inslag. Allt fler ”mellanlitterära” författare tränger sig in bland de höglitterära dagsrecensionerna, som till exempel Jonas Gardells senaste bok som recenserades härförleden i såväl Dagens Nyheter som Svenska Dagbladet.

Det samma gäller, mutatis mutandis, övriga institutioner i den litterära världen och på bokmarknaden. Kanske kommer den nyss nämnda ”mellanlitteraturen” i framtiden att bemötas med beundran, respekt och avund, att erkännas den högsta litterära status, och den avancerade konstillitteraturen istället uppfattas som uttrycket för en excentrisk hobby, att jämföra med att samla mynt eller ölunderlägg. Sådana radikala förändringar i litteraturuppfattning har ägt rum tidigare i historien, och kommer att äga rum igen.

I viss mån är vi som sagt redan där. Den formförnyande konstillitteraturen har under 1900-talet med en sådan frenesi målat in sig i ett asocialt hörn att man kunde säga att den centrala ambitionen numera är, med en parafra på Halldén, att uttrycka oväsentliga djupgående erfarenheter. Vi såg för övrigt ett parallellfenomen

”Det har alltid funnits en utväxling mellan den politiska och ekonomiska maktens högkultur och den folkliga kulturens uttryck.”

FOTO: Pictures On Demand

till detta i den långdragna debatten i Svenska Dagbladet nyligen om den samtida konstmusikens oförmåga att fångsla såväl lyssnare som musiker. Borde inte även den marginaliserade konstillitteraturens författare och kritiker bekymra sig en aning över den läsande allmänhetens likgiltighet inför deras verksamhet?

OBSOLET LITTERATURSYN

Det finns således många goda skäl att reflektera över den så kallade populärlitteraturen och dess relation till andra litteraturer och medier. Men vårt exempel Halldén ifrågasätter istället Clive Blooms och den akademiska forskningens intresse för populärlitteraturen. Ämnet är så "kolossalt och utflytande", tycker hon, och ser det som ett "besynnerligt tilltag" att skriva avhandlingar i ämnet. Tidigare i artikeln har Halldén gjort sig till talesman för hela kritikerkåren, och om det har fog för sig, vilket jag inte tror, så ter sig yrkeskåren som minst sagt omdömeslös.

Om nu populärlitteraturen ter sig omfattande och svårgräpbar, kunde inte det möjligen vara ett skäl att tvärtom försöka göra den litet mer hanterlig och begriplig? I forskning och kritik till exempel? Här har vi att göra med en litteratur som läses av en överväldigande stor del av västvärldens bokläsare, en litteratur som uppenbarligen svarar mot ett behov och sålunda säger något om läsarna och den värld vi lever i, en litteratur som i ett historiskt perspektiv avslöjar så mycket om skilda tidsperioders värderingar och moral och annat, en litteratur som på en gång präglar och är präglad av sin

publik, en litteratur som bygger på en säregen och nog så komplicerad estetik – skulle inte den förtjäna seriös uppmärksamhet?

Om man en gång för alla lämnar denna obsoleta litteratursyn bakom om sig kommer nya angelägna perspektiv och problem att uppdagas. Den väsentliga och kulturpolitiskt intressanta gränsen går inte längre mellan kvalitetslitteraturens läsare och populärlitteraturens, utan mellan bokläsare och bokratare. Till de senare hör till exempel många lågutbildade män, liksom många av den första generationens invandrare. Utan tvekan är det grupper som i många situationer befinner i ett socialt underläge. Det är sedan länge en självklar utgångspunkt i grundskolorna att problemet idag inte är att få eleverna att intressera sig för de litterära mästerverken, utan att få dem att läsa skönlitteratur alls. Vad det gäller den seriösa litteraturkritiken så hotar den att förlora sin funktion och sin publik till förmån för tabloidpressen och dess fixering vid författarpersonerna som en sorts rockstjärnor. Och med vilka och vems begrepp och kriterier skall "mellanlitteraturen" egentligen analyseras och bedömas, i dagens splittrade kupésamhälle, i vårt värdenihilistiska kaos? Frågor som dessa kan och behöver dissekteras och klarläggas i långt högre grad än vad som görs idag. Men då krävs det insatser av kritiker och forskare av ett annat kynne än de halldéniska kvastfeningarna.

Peter Hansen (petha@tema.liu.se) är fil. dr och universitetslektor i litteraturvetenskap vid Linköpings universitet.